

MEVA-SABZAVOTLARINING BIOLOGIK AHAMIYATINI OSHIRUVCHI ASOSIY OMILLAR

Xolmurodova Zubayda Diyorovna
dotsent

Saidov Abdi
katta o'qituvchi

Xoliqov Zuxriddin Baxtiyorovich
assistent

Qarshi davlat texnika universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada aholini meva va sabzavot mahsulotlariga bo'lgan talabning o'sish salohiyati hamda ushbu jarayonni cheklovchi omillar tahlil qilinadi. Tadqiqotda oziq-ovqat xavfsizligi, sog'lom ovqatlanish tamoyillari va bozor iqtisodiyoti sharoitida iste'mol hajmining o'zgarish tendensiyalari yoritilgan. Aholi sonining o'sishi, daromadlar darajasining oshishi, urbanizatsiya jarayonlari hamda sog'lom turmush tarziga bo'lgan qiziqishning kuchayishi meva-sabzavot mahsulotlariga talabni oshiruvchi asosiy omillar sifatida ko'rib chiqilgan. Shu bilan birga, ishlab chiqarish hajmining mavsumiyliги, saqlash va logistika infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, narxlarning o'zgaruvchanligi va import-eksport siyosatidagi cheklovlar talab o'sishini chegaralovchi muhim omillar sifatida tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: meva va sabzavot bozori, iste'mol talabi, talabning o'sish salohiyati, oziq-ovqat xavfsizligi, sog'lom ovqatlanish, narx omillari, logistika tizimi, saqlash infratuzilmasi, agrar siyosat, ichki bozor.

Аннотация. В данной статье анализируется потенциал роста спроса населения на фрукты и овощи, а также факторы, ограничивающие этот процесс. Исследование охватывает принципы продовольственной безопасности, здорового питания и тенденции потребления в рыночной экономике. Рост населения, повышение доходов, процессы урбанизации и растущий интерес к здоровому образу жизни рассматриваются как основные факторы, увеличивающие спрос на фрукты и овощи. В то же время, сезонность объемов производства, недостаточное развитие складской и логистической инфраструктуры, волатильность цен и ограничения в импортно-экспортной политике анализируются как важные факторы, ограничивающие рост спроса.

AGRO KIMYO HIMOYA VA O'SIMLIKLAR KARANTINI

Ключевые слова: рынок фруктов и овощей, потребительский спрос, потенциал роста, продовольственная безопасность, здоровое питание, ценовые факторы, логистическая система, складская инфраструктура, аграрная политика, внутренний рынок.

Abstract. This article analyzes the potential for growth in consumer demand for fruits and vegetables, as well as the factors limiting this process. The study covers the principles of food security, healthy eating, and consumption trends in a market economy. Population growth, rising incomes, urbanization, and a growing interest in a healthy lifestyle are considered the main factors increasing demand for fruits and vegetables. At the same time, seasonality of production volumes, insufficient development of warehouse and logistics infrastructure, price volatility, and import-export policy restrictions are analyzed as important factors limiting demand growth.

Key words: fruit and vegetable market, consumer demand, growth potential, food security, healthy eating, price factors, logistics system, warehouse infrastructure, agricultural policy, domestic market.

KIRISH

Meva-sabzavot sektorini rivojlantirish butun dunyoda alohida e'tiborga sazovor bo'lmog'da. Meva-sabzavot yetishtirish agrosanoat kompleksining muhim qismi bo'lib, kichik va o'rta ishlab chiqaruvchilar uchun daromad olish va aholi uchun oziq-ovqat xavfsizligi nuqtai nazaridan eng keng tarqalgan qishloq xo'jaligi faoliyatidan biridir. Hayotiy minerallar va vitaminlar manbai bo'lgan meva-sabzavot mahsulotlari inson ratsionida muhim o'rin tutadi va zarur tovarlar hisoblanadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tavsiyalariga ko'ra, inson kuniga kamida 400 gramm meva va sabzavot iste'mol qilishi kerak.

MATERIALLAR VA USULLAR

Ushbu maqola YE OII a'zo davlatlari va Ye OII iqtisodiy komissiyasining me'yoriy hujjatlari, xalqaro va milliy statistika hamda adabiy manbalardan foydalangan holda tayyorlangan. Tadqiqot usullari statistik tahlil, mavhum mantiq, grafik tahlil va ekspert baholarini o'z ichiga olgan.

NATIJALAR VA MUNOZARA

Daromadlarning o'sishi, urbanizatsiya va sog'lom turmush tarziga o'sib borayotgan tendentsiya bilan meva-sabzavot mahsulotlariga talab global miqyosda ortib bormog'da. O'sib borayotgan ehtiyojlarni qondirish uchun fermerlar hosilni ko'paytirmog'dalar. 2021-yilda global sabzavot ishlab chiqarish 1,15 milliard tonnaga yetdi, bu 2000-yilga nisbatan 1,7 baravar ko'p. Pomidorlar eng katta ulushni (16%) tashkil etadi, 2021-yilda 189,1 million tonna yig'ib olingan.

Eng yaxshi beshlikni piyoz (107 million tonna yoki 9%), bodring (93,5 million tonna yoki 8%), karam (72 million tonna yoki 6%) va baqlajon (59 million

AGRO KIMYO HIMOYA VA O'SIMLIK KARANTINI

tonna yoki 5%) yakunlaydi. 2021-yilda dunyo bo'yicha sabzavot yetishtirishning taxminan uchdan ikki qismi Xitoyda (600 million tonna) va Hindistonda (138 million tonna) yetishtirilgan bo'lib, Qo'shma Shtatlar (28 million tonna) yetakchi uchlikni yakunlaydi. Yevropa global sabzavot yetishtirishning 8% dan kamrog'ini tashkil qiladi [1].

2021-yilda global meva hosili rekord 909 million tonnani tashkil qildi, bu 2000-yilga nisbatan 1.6 baravar ko'p. Banan (125 mln.ton yoki 14%), tarvuz (101,6 mln.ton yoki 11%) va olma (93 mln.ton yoki 10%) yalpi hosilning uchdan bir qismidan ko'prog'ini tashkil qildi. Apelsin va uzum ham mashhur bo'lib, mos ravishuv 76 million tonn va 74 million tonnani tashkil qildi. Dunyoning ishlab chiqarish meva ishlab chiqarishi, Xitoyzavot ishlab chiqarish (28%) va Hindiston (12%). 2021-yilda Braziliya va Turkiya mos ravishda 4% va 3%ni tashkil etdi [1].

Dunyo bo'ylab yetkazib beriladigan meva va sabzavotlarning umumiy hajmining 70% yangi holatda sotildi. Yevroosiyo Iqtisodiy Ittifoqida (bundan buyon matnda Ittifoq, YEOII deb yuritiladi) sabzavotlar, mevalar va qayta ishlangan mahsulotlar sezgir qishloq xo'jaligi tovarlari sifatida tasniflanadi, ularni ishlab chiqarish va o'zaro savdo qilish Ittifoq a'zo davlatlarining (bundan buyon matnda a'zo davlatlar deb yuritiladi) agrosanoat kompleksi va qishloq joylarining barqaror rivojlanishi uchun ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega.

YEOIIning global meva va sabzavot ishlab chiqarishdagi ulushi ahamiyatsiz: sabzavotlar uchun – taxminan 2%, mevalar, jumladan, uzum va poliz mahsulotlari uchun – 1,5% dan kam.

Shu bilan birga, yuqori bozor sig'imi hisobga olingan holda, Ittifoq mamlakatlarida ekinchilikning ushbu kichik tarmog'i faol rivojlanmoqda. Meva-sabzavot sektori Armaniston Respublikasi agrosanoat kompleksida eng muhim rol o'ynaydi, umumiy ekin maydonining 30 foizini, shuningdek, Qirg'iziston Respublikasida taxminan 9 foizni egallaydi.

Meva-sabzavotchilik jami ishlab chiqarilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining 32,2 foizini (*mamlakat yalpi ichki mahsulotining 8,7 foizi*) tashkil etgani holda qishloq joylarida aholining asosiy daromadlaridan biri hisoblanadi. Sanoatning qator tarmoqlarini rivojlanishiga o'zining bevosita ta'sirini ko'rsatadi. Shuningdek, ushbu tarmoq mamlakat qishloq xo'jaligi eksportida asosiy o'rinlarni egallaydi;

Meva-sabzavotchilikni barqaror rivojlantirish samaradorligi, nafaqat qishloq aholisining turmush darajasiga, balki mamlakat barcha aholisining ijtimoiy farovonligini ham oshirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Yakuniy natijada ushbu islohotlardan pirovard maqsad mamlakatda oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlanib, yangi O'zbekiston rivojlanishining barcha jarayonlarida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning ijobiy natijalarida yaqqol namoyon bo'ladi hamda aholi turmush darajasining oshib borishini o'zida aks ettiradi.

Shu bilan bir qatorda "... sohada ayniqsa, meva-sabzavotchilik va uzumchilikni rivojlantirishda samarali bozor mexanizmlari tizimli yo'lga

AGRO KIMYO HIMOYA VA O'SIMLIK KARANTINI

qo'yilmaganligi, ilmiy yondashuvning yetarli emasligi tarmoqning mavjud imkoniyatlaridan to'liq foydalanilmasligiga olib kelmoqda. Hisob-kitoblarga ko'ra, 1 gektar maydonda yetishtirilgan paxta xom ashyosiga nisbatan uzumdan 7 baravar, gilosdan 6 baravar, yong'oqdan 5 baravar ko'p daromad olish imkoniyati mavjud" ⁽¹⁾.

Shuningdek, ushbu mahsulotlarni qayta ishlash, saqlash hamda eksport qilishda mavjud imkoniyatlardan to'liq foydalanilyapti, deb bo'lmaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Bugungi kunda yurtimizda yetishtirilayotgan meva-sabzavotning atigi 15 foizi qayta ishlanib, 8 foizi eksport qilinmoqda, xolos. Ayniqsa, Sirdaryo, Jizzax, Xorazm, Qashqadaryo va Toshkent viloyatlarida bu ko'rsatkichlar hamon pastligicha qolmoqda.

Rivojlangan davlatlar tajribasi asosida bog'lar va tokzorlarga ishlov beradigan, sabzavot va kartoshka urug'larini ekadigan va yig'ishtirib oladigan texnikalar mavjud emas. Fermer, dehqon xo'jaliklariga yoqilg'i-moylash mahsulotlari, mineral o'g'itlar, urug'lik yetkazib berish, kasallik va zararkunandalarga qarshi kurash ishlari talab darajasida tashkil etilmagan" ⁽²⁾.

Qozog'iston (+12% dan 170 000 gektargacha) va Qirg'iziston (+6% dan 55 000 gektargacha) bundan mustasno, aksariyat YEOII mamlakatlarida sabzavot ekinlari kamaydi. Belorussiyada (-15% dan 77 000 gektargacha) va Rossiyada (-3% dan 450 000 gektargacha) meva va rezavor mevalar ekin maydonlari kamaydi. Shu bilan birga, Armaniston, Qozog'iston va Qirg'iziston, aksincha, bog' maydonlarini asta-sekin oshirdi (5-6% ga).

Ekin maydonlarining qisqarishi va sanoatning Covid-19 pandemiyasi davrida ishlashiga qaramay, Ittifoqda yalpi mahsulot yig'imi 2022-yilda oshdi: meva va rezavor mevalar 17% ga oshib, 6 million tonnadan oshdi va sabzavotlar (issiqxona ekinlarini ham qo'shgan holda) 3,5% ga oshib, 23 million tonnani tashkil etdi (1-jadval).

1-jadval

YEOII a'zo davlatlarida sabzavot, meva va rezavor mevalar ishlab chiqarish dinamikasi, ming tonna

A'zo davlatlar yillari bo'yicha o'sish sur'ati	A'zo davlatlar yillari bo'yicha o'sish sur'ati					A'zo davlatlar yillari bo'yicha o'sish sur'ati
	2018	2019	2020	2021	2022	
Sabzavotlar						
O'zbekiston Respublikasi	9 760,3	10 215,1	10 020,2	10 850,2	11 162,9	95,6

AGRO KIMYO HIMOYA VA O'SIMLIKLAR KARANTINI

Armaniston Respublikasi	628	622	693	620	611	97,3
Belarus Respublikasi	2 687	2 952	2 796	2 725	2 861	106,5
Qozog'iston Respublikasi	4 082	4 355	4 591	4 768	4 792	117,4
Qirg'iziston Respublikasi	1 095	1 134	1 131	1 114	1 164	106,3
Rossiya Federatsiyasi	13 685	14 104	13 864	13 029	13 528	98,8
YEOII - jami	31937,3	33382,1	33095,2	33106,2	34118,9	108,5
Meva va rezavorlar						
Armaniston Respublikasi	343	291	274	323	346	100,9
O'zbekiston Respublikasi	2 706,2	2 752,7	2 812,6	2 852,6	2 999,3	112,7
Belarus Respublikasi	938	535	770	610	820	87,4
Qozog'iston Respublikasi	304	305	350	356	360	118,4
Qirg'iziston Respublikasi	252	269	278	267	276	109,5
Rossiya Federatsiyasi	3 337	3 500	3 662	4 039	4 273	128,0
YEOII - jami	7880,2	7652,7	8146,6	8446,6	9074,3	114,4

2018-yilga nisbatan eng yuqori o'sish va yalpi mahsulotning eng yuqori yillik ijobiy dinamikasi Qozog'istonda kuzatildi - 17% dan ortiq, 4,8 million tonnagacha, bu sabzavot hosildorligining o'sishi bilan bog'liq (+5%, 271 sentner/ga). Belarus va Qirg'iziston ham ishlab chiqarishni 6% dan ortiqqa oshirdi. Xususan, Belarus intensiv o'sishga erishdi, hosildorlik 11% ga o'sib, 295 sentner/ga ga yetdi.

AGRO KIMYO HIMOYA VA O'SIMLIK KARANTINI

Armanistonda, ko'rib chiqilayotgan davrda ochiq maydondagi sabzavotlarning eng yuqori hosildorligiga - gektariga 282 sentnerga erishilganiga qaramay, yalpi hosil ekin maydonlarining sezilarli darajada qisqarishi tufayli kamaydi (2018-yilga nisbatan -12%). Rossiyada ham shunga o'xshash vaziyat yuzaga keldi.

YeOII da meva va rezavor mevalar ishlab chiqarishning asosiy qismi Rossiyada (2022-yilda 70%) va Belarusda (13% dan ortiq) yetishtiriladi. Armaniston va Qozog'iston taxminan 6%, Qirg'iziston esa taxminan 5% ni tashkil qiladi. 2022-yilda Belarusdan tashqari barcha Ittifoq mamlakatlari hosilni 2018-yilga nisbatan oshirdi. Meva ishlab chiqarishning eng katta o'sishi Rossiyada kuzatildi - 28% ga o'sib, 4,3 million tonnani tashkil etdi. Ko'rib chiqilayotgan davrda mamlakatda meva hosildorligi 30% ga o'sib, gektariga 125 sentnerni tashkil etdi. Bu YeOII mamlakatlari orasida eng yuqori ko'rsatkich bo'lib, undan keyin Belarus keladi, u yerda gektariga 120 sentner meva va rezavor mevalar yig'ib olinadi. Qozog'iston 360 000 tonna mahsulot ishlab chiqardi, bu 2018-yilga nisbatan 18,4% ga yuqori.

Umuman olganda, Qozog'iston Respublikasidan tashqari deyarli barcha Ittifoq mamlakatlarida sabzavot va mevalar ishlab chiqarish dinamikasi beqaror. Bu holat, birinchi navbatda, sanoatning ob-havo sharoitlariga bog'liqligi bilan bog'liq. Masalan, 2021-yilda Belarusda salqin va nam bahor, issiq va quruq yoz va yomg'irli meva hosili ham hajm, ham sifat jihatidan sezilarli darajada yo'qotishlarga olib keldi. Bundan tashqari, so'nggi yillarda COVID-19 pandemiyasi salbiy ta'sir ko'rsatdi, bu esa operatsion xarajatlarning oshishi, qo'l mehnatining yetishmasligi va natijada meva-sabzavot yetishtirishning boshqa qishloq xo'jaligi ekinlariga nisbatan past rentabelligi bilan birga keldi.

Qozog'iston (107%), Armaniston (102,3%) va Belarus (101,7%) aholining mahalliy sabzavotlarga bo'lgan talabini to'liq qondiradi. Bu mamlakatlar Ittifoqning umumiy qishloq xo'jaligi bozorini ta'minlash orqali o'zlarining mavjud salohiyatini ro'yobga chiqaradilar. Shunday qilib, Armaniston an'anaviy ravishda pomidor, Belarus - karam, sabzi, lavlagi, bodring va Qozog'iston - piyoz, no'xat va loviya yetkazib beradi.

Qirg'iziston (128,6%) va Armaniston (105,3%) mevalar bilan yaxshi ta'minlangan. Bu mamlakatlar o'zlarining YEOII hamkorlariga o'rik, gilos, shaftoli, olxo'ri, uzum va quritilgan mevalar yetkazib beradi. Umuman olganda, 2018-yildan beri Armaniston va Qirg'iziston YEOIIga sabzavot yetkazib berishni 2,5 baravarga oshirdi, Armaniston esa meva va yong'oq yetkazib berishni ikki baravar, Qirg'iziston esa uch baravar oshirdi.

YEOII mamlakatlarining importga bog'liqligini hisobga olgan holda, so'nggi yillarda chet eldan 10 milliard dollardan ortiq meva-sabzavot mahsulotlari sotib olindi, bu YEOII qishloq xo'jaligi import tuzilmasining sezilarli ulushini - taxminan 30% ni tashkil qiladi.

Sabzavotlar orasida pomidor, karam, sabzi va bodring eng katta ulushga ega va uchinchi mamlakatlardan yetkazib berish hajmi o'smoqda. Meva va rezavorlar

AGRO KIMYO HIMOYA VA O'SIMLIKLAR KARANTINI

orasida a'zo davlatlarning iqlim zonalarini uchun an'anaviy bo'lgan olma va nok (taxminan 900 million dollar), o'rik (60 million dollardan ortiq), olxo'ri (60 million dollardan ortiq) va qulupnay (140 million dollardan ortiq) eng katta o'sishga erishdi. Shunday qilib, bugungi kunda YEOfda iste'mol qilinadigan har uchinchi olma import qilinadi va nokga bo'lgan talabning uchdan ikki qismi xorijiy yetkazib beruvchilar tomonidan ta'minlanadi, deyish mumkin. Meva va sabzavot importining eng sezilarli o'sishi mavsumdan tashqari davrda sodir bo'ladi.

Tibbiy va iqlim sharoitlari tufayli sanoatning rivojlanishiga nima to'sqinlik qilmoqda va meva va sabzavotlar, ayniqsa Ittifoq mamlakatlarida yetishtirilishi mumkin bo'lgan meva va sabzavotlar bilan to'liq o'zini o'zi ta'minlashga nima to'sqinlik qilmoqda?

Asosiy omil - bu keng ko'lamli texnologiyalardan foydalangan holda kichik hajmdagi ishlab chiqarishning ustunligi, bu esa bozorning pastligiga olib keladi. YeOf mamlakatlarida sabzavot, meva va rezavor mevalarning yalpi hosilida xususiy (natural) fermer xo'jaliklarining ulushi 60% dan oshadi. Natijada, qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari moliyaviy resurslar, yuqori sifatli ekish va ko'chat materiallari, ilg'or ilmiy va texnologik ishlanmalar hamda yig'im-terimdan keyingi saqlash va qayta ishlash uchun yetarli infratuzilmaga cheklangan kirish imkoniyatiga ega.

Meva ekinlarini yetishtirishda past samaradorlik. Masalan, FAO ma'lumotlariga ko'ra, Polshada olma o'rtacha hosildorligi taxminan 20 tonna/ga ni tashkil qiladi, YeOf mamlakatlarida esa anor mevalarining hosildorligi Qirg'izistonda 3 tonna/ga dan Belarus va Rossiyada 11 tonna/ga gacha [5].

XULOSA

Urug'lar va ko'chat materiallari, bog'dorchilik uskunalari, do'ldan himoya qilish va tayanch inshootlari, bog'larni gidrotexnik melioratsiya qilish uskunalari, meva va rezavor mevalarni saqlash va qayta ishlashga yuqori darajada bog'liqlik, bu esa valyutaning muntazam devalvatsiyasi sharoitida ishlab chiqarish xarajatlarining oshishiga olib keladi. Masalan, so'nggi yillarda 70 million dollarlik ekish materiallari va 160 million dollarlik sabzavot urug'lari import qilindi. Issiqxona sabzavotlarini yetishtirish texnologiyalari borasida ham shunga o'xshash vaziyat mavjud. Natijada, mamlakatda zamonaviy uskunalari, modernizatsiya va ilg'or sanoat texnologiyalaridan foydalanish yetishmaydi.

Meva va sabzavotlarni yetishtirishda fan va biznes o'rtasidagi munosabatlar sust. Bir tomondan, ko'plab yangi ishlab chiqilgan navlar talab qilinmaganligicha qolmoqda, boshqa tomondan, ishlab chiqaruvchilar xorijiy navlarga tayanadilar. Xususan, o'ziga xos iste'mol xususiyatlariga ega bog'larda intensiv yetishtirish uchun mos bo'lgan mahalliy ishlab chiqarilgan, yuqori sifatli, erta pishadigan navlar yetishmaydi. Himoyalangan yerlarda fotokultura sharoitida yetishtirish uchun sabzavot navlarini rivojlantirish istiqbollari ham mavjud. Bundan tashqari, intensiv

AGRO KIMYO HIMOYA VA O'SIMLIKLER KARANTINI

sanoat bog'dorchiligi uchun yuqori sifatli, sog'lom ekish materialini mahalliy ishlab chiqarish yetishmaydi.

Meva va sabzavot mahsulotlarini saqlash uchun yetarlicha saqlash imkoniyati yo'q. Xususan, mavsumdan tashqari (noyabr-iyun) davrda olma va nok importi eksponent ravishda oshadi, bu bilvosita saqlash inshootlarining yetishmasligini ko'rsatadi.

Kadrlar bilan bog'liq muammolar. O'simlikshunoslar, urug' yetishtiruvchilar, sabzavot agronomlari va meva yetishtiruvchilar uchun o'quv dasturlari mavjud ilg'or texnologiyalar va ishlanmalarni hisobga olgan holda, amaliy mashg'ulotlar uchun ta'lim muassasalarini tegishli logistika bilan ta'minlash bilan birga moslashtirilishi va takomillashtirilishi kerak.

Ushbu muammolarni hal qilish, zamonaviy texnologik talablarga javob beradigan raqobatbardosh sanoatni rivojlantirish va oxir-oqibat tabiiy-iqlim sharoitlaridan kelib chiqib, mahalliy ishlab chiqarilishi mumkin bo'lgan meva-sabzavot mahsulotlari bilan to'liq o'zini o'zi ta'minlashga erishish uchun milliy darajada choralar ko'rilmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO). FAOSTAT ma'lumotlar bazasi. Rim, 2023.
2. World Health Organization. Healthy diet. Geneva, 2022.
3. The World Bank. Agriculture and Food Global Practice Reports. Washington DC, 2023.
4. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi. Meva-sabzavotchilik tarmog'ini rivojlantirish bo'yicha statistik ma'lumotlar to'plami. Toshkent, 2023.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Qishloq xo'jaligi ko'rsatkichlari. Toshkent, 2023.
7. United Nations. Sustainable Development Goals Report. New York, 2023.
8. Abdulkarimov B., Tursunov X. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
9. Raximov O. Meva-sabzavotchilik mahsulotlarini saqlash va qayta ishlash texnologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
10. Karimov A., Islomov S. Agrar bozor infratuzilmasi va marketing. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
11. Rasulov H. Oziq-ovqat xavfsizligi va agrobiznes asoslari. – Toshkent: Tafakkur, 2022.